

Czifra Mariann

KISFALUDY SÁNDOR ÉS A NYELVÚJÍTÁS: AVAGY KÖZELÍTÉSEK A XIX. SZÁZAD ELEJÉNEK NYELVI MOZGALMÁHOZ*

Jelent már meg tanulmány *Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás* címmel:¹ úgy tűnhet, nincs új a nap alatt, olyan témát választottam, amelyet feldolgoztak már mások. Való igaz, hogy Kisfaludy Sándor neve fel szokott merülni a XIX. századi nyelvújítással kapcsolatban, az előadásom címét viselő dolgozat is példa erre. A tanulmány a *Magyar Nyelvőr*-ben, az első nyelvművelési céllal működő akadémiai folyóiratban jelent meg. A szerkesztők célja az volt, hogy a XIX. század elején zajlott, a folyóirat munkatársai szerint túlságosan gyorsan és elméleti megalapozás nélkül kivitelezett magyar nyelvújítás reformjait megrostálják.² Bajza József enyémmel azonos című tanulmánya is ezt a munkát végezte el, helyesebben azt hangsúlyozta az alapvetően Kazinczy-ellenes folyóiratban, hogy Kisfaludy Sándor nem volt ellensége a nyelvújításnak, csak az újítók túlzásaitól zárkózott el. Tulajdonképpen már ennek a kijelentésnek is volt újdonságértéke, hiszen a Kazinczy nevével fémjelzett nyelvújításban Kisfaludy Sándor sokáig mint fő ortológus jelent meg. Bajza cikke rövid elemzést nyújtott az akkor irodalomtörténeti újdonságnak számító tételről, s ezt egy jóval terjedelmesebb szöszedettel kísérte. A méretes szólista bizonyította iménti állítását és Kisfaludy Sándor nyelvújítási eredményességét demonstrálva olyan szavakat sorolt fel, amelyeket ő alkotott, vagy a használatban meghonosított, használt. A dolog érdekessége, hogy bár Kisfaludy Sándor azokban az években tevékenykedett, amikor a nyelvújítás javában zajlott, később a Tudós Társaság Nyelvtudományi Osztályának is tagjává választották – Bajza József pár oldalas elemzése óta mégis kevesen vállalkoztak arra, hogy a nyelvkérdéshez, nyelvújításhoz való viszonyát interpretálják. Ennyi tudható mindössze róla, hogy ő is újított, mert vannak új szavai.³ Gondolhatnánk, hogy nem alkotott említésre méltó szöveget, de ez nincsen így.

Négy fontos eseményt is meg lehet nevezni pályáján, amelyek nyelvújításhoz kapcsolódó nézetei megfogalmazására teret kínáltak. Az (1) első alkalom a tisztí szótári mozgalmak ügye, a (2) második egy vitahelyzet, amely a recenzióírásról vallott nézetei összefoglalására készítette; a (3) harmadik az *Eredeti Magyar Játékszín* című kötet készülése,⁴ s végül a negyedik (4) az 1825-ös országgyűlés.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. A szerző az MTA–DE Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoport alkalmazottja (a csoport vezetője: Debreczeni Attila).

¹ BAJZA József, *Kisfaludy Sándor és a nyelvújítás*, Különnyomat a Magyar Nyelvőrből, 1906.

² „Akarjuk ott, a hol az ingadozó alapra fektetett s rögtönözve létesített nyelvújítás szabályellenes szóalkotásokat hozott forgalomba, a helyesség visszaállítását; a hol az idegen nyelvekkel való érintkezés korcs kifejezéseket természetett, a tisztaság elémózdítását; akarjuk a követelményeknek teljesen megfelelő tudományos magyar nyelvtannak összeállítását megkönnyíteni s részben előkészíteni [...]; mind ezt pedig a magyar nyelv életéből merített eszközök segítségével akarjuk megvalósítani.” N. N. [SZARVAS GÁBOR], *Mit akarunk?*, Magyar Nyelvőr, 1872/1, 1.

³ „Kisfaludy Sándor nem volt »ortológus«.” – summázta Horváth János: HORVÁTH János, *Kisfaludy Sándor*, Kókai Lajos kiadása, Budapest, 1936, 32. Kisfaludy újítói munkásságát hasonlóan többen elismerik: MARGÓCSY István, *Kazinczy és Kisfaludy Sándor*, Irodalomtörténet, 1981/3, 753–760. Csetri Lajos néhány levél alapján elég alaposan ismerteti Kisfaludy egy bizonyos időszakban érvényes nyelvművelő nézeteit és megállapítja, hogy őt a mérsékelt nyelvújítás hívének lehet tekinteni. CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990, 37–40. Emellett azért túl sokan nem mozdítják ki Kisfaludyt az ortológus táborból.

⁴ *Eredeti Magyar Játékszín* – Irta Kisfaludy Sándor, I. kötet, *Az emberszívnek örvényei, A' Darday ház*, Pesten, Heckenast Gusztáv tulajdona, 1836.

Tiszti szótárak.

Közismert, hogy Kisfaludy Sándor részt vett Zala vármegye tiszti szótárának létrehozásában. A tiszti szótárak igénye az 1805-ös országgyűléshez kapcsolódóan merült fel. Az 1805. évi IV. törvénycikk a hivatali nyelv bizonyos területein a magyar nyelv használatát rendelte el.⁵ Ez indította el a tiszti szótári mozgalmat, amelynek célja olyan hivatalos szógyűjtemények létrehozása volt, amelyek a törvénykezés és hivatalviselés latin terminológiáját magyarra ültették át. A törvényt Pest vármegyében az 1805. nov. 21-i közgyűlésen hirdették ki. Egyúttal döntést hoztak arról, hogy (1) 1806-tól kezdve minden jegyzőkönyv, irat, magyarul írássék (kivéve az uralkodóhoz és kancelláriához címzettek, mert azok latinul és magyarul); (2) az ítélezés nyelve is magyar legyen; (3) a törvényszékeken, úriszékeken a tárgyalás magyarul folyjon; (4) a számadások magyarul vezettessenek; (5) a jelentések magyarul írássanak; (6) és az iskolákban magyar tanítókat foglalkoztassanak.

Ennek a döntésnek a következménye, hogy 1806-ban megjelent az első tiszti szótár Pest megyében.⁶ A munkában részt vett Révai Miklós is: ő a pesti egyetem magyar tanáraként írt róla véleményt. A szótárat eztán szétküldték a vármegyéknek, hogy tegyék meg javaslataikat, ha szükségesnek látják, bővítsék. Amikor Zala vármegye megkapta ezt a szótárat, elhatározta, hogy sajátot készít. A bizottság tagja volt Kisfaludy Sándor is, ő is megírta kritikáját. Kisfaludy szakértői véleménye tanúskodik a nyelvvaltoztatásról vallott véleményéről. A munkába szintén bevont Verseghy Ferenczel azonos platformon álltak: megjegyzéseit majd minden esetben elfogadta, a különbség kettejük között csupán annyi volt, hogy Kisfaludy inkább törekedett a latin szavakat magyarral helyettesíteni. Határozott elképzelései voltak a helyesírással kapcsolatban is, úgy vélte, a szépíróknak nagy befolyásuk lesz az írásgyakorlatra: a szépirodalom népszerűsége miatt egyes írók helyesírása elterjedhet.⁷ Elzárkózott viszont a helyesírási elvek hangoztatásától és a szabályok megfogalmazását az oly régtől óhajtott Tudományos Akadémia jogkörébe utalta.⁸

Kisfaludy és a recenzióírás

Sokáig nem kötötték össze Kisfaludy Sándor nevével egyik művét, amely a Tudományos Gyűjteményben jelent meg 1818-ban.⁹ A tanulmány álnéven jelent meg és csak majdnem száz évvel később derült ki, hogy Kisfaludy is az alkotók táborához tartozott. A tanulmány azért jelentett számára belépőt a nyelvújítás dramaturgiájába, mert erre a szövegre válaszul írta Kazinczy Ferenc híres *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél* című

⁵ Az 1805-ös országgyűlésről lásd: DR. SZOPEK Ervin Lorand, *Az 1805-ik évi magyar országgyűlés története*, „Élet” Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1914. A törvény szövege: <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5019> Az itt következő szakaszok felhasználják és követik Viszota Gyula tanulmányának adatait és gondolatmenetét. VISZOTA Gyula, *Révai, Verseghy és a tiszti szótárak (Révai Miklós és a Pest-Vármegyei, Verseghy Ferencz, Kisfaludy Sándor és a Zala-Vármegyei tiszti szótár)*, Különlenyomat a „Nyelvtudományi Közlemények” 1905. évi XXXV. füzetéből, kiadó nélkül, Budapest, 1905.

⁶ A’ tisztteli Írás módjának saját szavai. Úgy mint: Hivatalbeli Levelezéseknek Tzimei, Hiteles Kiadások, Esküvéseknek Formáik, Némely Egyházi és Világi Tisztségek; nem különben a’ köz Dolgoknak Folytatásokban elő forduló ki Fejezések: Mellyek a’ Magyar Nyelvnek közönséges fel vétele eránt, a’ közelebb múltt Ország Gyűlésén tétetett Törvény Tzikelye Végzésének, mennél előbb való tökéletes Teljesedésére, a’ Tekintetes Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesültt Vármegyéknek Rendelésekből, azon Anyai Nyelven, készitettek. Pesten 1806-dik Esztendei Boldog Aszszony Havában.

⁷ „a’ legjobb Író legtöbb követőkre találván, végtére az ő írásmódgya fog mindenektől bévétetni.” KISFALUDY Sándor, *A’ Tiszti Írásmódgya*, = Uő., *Minden munkái, VIII*, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1893.

⁸ Egyik levelét, amelyben a tiszti szótárakhoz kapcsolódva viszonylag részletesen összegzi a nyelvről való gondolkodását Csetri Lajos: CSETRI, *i. m.*, 37–40.

⁹ FÜREDI Vida, *A’ Recenziókról*, Tudományos Gyűjtemény, 1818/6, 3–32.

tanulmányát.¹⁰ A szöveg egy nagyon bonyolult intertextuális hálózatban rendeződik el.¹¹ A nyelvújítás kérdéskörét is érinti: egyrészt néhány szélsőségesen neológ tanulmány teóriáit döngölgeti földbe, másrészt burkoltan Kazinczyék franciás-idegenes szóadaptációit is bírálja. Nem ez a szöveg, amelyben Kisfaludy a legbővebben foglalkozik a nyelvkérdéssel, nem is meríti ki a témát. Az értekezés elenyésző terjedelemben, s mintegy a dolgozat gondolatmenetének mellékszálaként foglalkozik a nyelvkérdéssel. Az azonban ebből is megállapítható, hogy a nyelvújításnak csak bizonyos eljárásaival nem tud azonosulni, de alapvetően nem zárkózik el a nyelvi változtatástól.

Az új magyarok

Jóval alaposabban fejti ki nyelvi nézeteit 1824-ben. A dolgozat, amelyet az *Eredeti Magyar Játékszín* című drámagyűjteményéhez írt bevezetésül, a cenzúra beavatkozása miatt nem jelenhetett meg.¹² A mű felütése radikális és sajátos nézőpontból világítja meg Kisfaludynak pl. az idegen eredetű jövevényszavakkal szembeni ellenérzését:

„Hajh! a' Magyaroknak azon majd nem minden Európai Nemzet felett legnagyobb műveltsége, hogy nem csak minden emberi tökélyre természetes, és szerencsés rátermettségből, hanem helyheztetése által is mintegy kénytelenítette, több Európai művelt nyelveket ért, olvas, ír, 's beszél, (mert alig van jobb házból született Magyar, ki legalább öt nyelvet nem beszélene, vagy legalább nem értene) egy átok gyanánt függvén Nemzetünkön 's Hazánkon, igen nagy akadályra *Nemzeti embertökélyeink' kifejlődésének, – Nemzeti nyelvünk' Cultúrájának, – Nemzeti Literatúránk' gyarapodásának, – és a' Szép Mesterségek' emelkedésének hazai és nemzeti tekintetre nézve!* – Atok, mondom, Nemzetünkön ezen egyéb eránt jeles, dicsőséges műveltségünk! –”¹³

A magyarok nyelvtudása kivételes Európában, s ez rontja erkölcsüket, nemzeti nyelvüket, a nemzeti irodalmat és akadályozza a nemzeti művészet kifejlődését. Különös elképzelése szerint ahol a magyarnál fejlettebb nyelvet tanulni presztízssé válik, ott elvész az ősi nyelv becsülete. Szerinte néhány nyelvújító kifejezett célja az, hogy idegen nyelvekből vegyenek át szavakat, mert csak ezáltal gondolják a magyar nyelvet javítani.

A nyelvhasználókat két csoportra osztja, de ez a csoportosítás nem egyezik a Kazinczyhoz köthető, s azóta kanonikussá vált partícióval. Az ortológus–neológus szembenállás helyébe a magyar – új magyar, bővebben: igaz magyar – új magyar ellentétpár kerül.

1. A „magyarok” magyar szavakkal élnek, amelyeket „mindenki ért”,¹⁴

2. Az „új magyar” „idegen ajakkal, kölcsönözött lábbal, korcs köntösben jár, alig értve a' magához hasonlóktól, és így magyarázat nélkül, szinte minden harmadik lépéssel megakadva”.¹⁵

¹⁰ KAZINCZY Ferencz, *Orthologus és Neologus; nálunk és más Nemzeteknél*, Tudományos Gyűjtemény, 1819/11, 3–27.

¹¹ Részletesebben lásd: CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok: árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Ráció Kiadó, Budapest, 2013 (Ligatura 10), 77–110.

¹² A megjelent *Eredeti Magyar Játékszín* előszavaként a dicső, lelkes hazafiaknak szánt néhány serkentő sor olvasható. KISFALUDY Sándor, *Dicső, lelkes Hazafiak!* = Uő., *Eredeti Magyar Játékszín* – Irta Kisfaludy Kisfaludy Sándor, I. kötet. *Az emberszínek örvénynei. A' Darday ház*, Pesten, Heckenast Gusztáv tulajdona, 1836. (OSZK jelzete: 188.722/1. Az OSZK másik példányában egyáltalán nincs előszó.)

¹³ KISFALUDY Sándor, *Előszó az Eredeti Magyar Játékszínhez* = Uő., *Kisfaludy Sándor minden munkái, IV.*, kiad. Angyal Dávid, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1892, 544–545.

¹⁴ Uő., 548.

A magyarok esetében Kisfaludy nem nevezi meg, hogy pontosan mit ért az érthetőség kritériuma alatt. Mi már tudjuk,¹⁶ hogy a régi magyar nyelvből, ill. a tájnyelvből merített leginkább. Tekintsünk el most attól, hogy egy palóc számára mennyire érthető a dél-alföldi, s tételezzük fel, hogy a tájnyelvi szavak, ill. Kisfaludy szóalkotásai valóban érthetők mindenki számára. Látható, hogy osztályozásának alapja a közérthetőség, s ebben erősen különbözik Kazinczytól, ahol az újítást ellenzők állnak szemben a reformerekkel.

Természetesen, ahogyan Kazinczy ortológus–neológus párja, úgy Kisfaludy osztályozása sem fedí a valóságot. Csetri Lajos azóta is izgalmas csoportosítási kísérlete legalábbis ettől színesebb palettán, különböző szempontok mentén különbözteti meg a nyelv változtatására irányuló szándékokat.¹⁷ Persze Kisfaludy nem 200 év távlatából, egyben, minden szöveget lehetőségéig ismerve alkotja meg ítéletét, hanem jelenének hatásai befolyásolják. Ugyanígy osztja csoportokra Kazinczy is a nyelv változását sürgető literátorokat. Kisfaludy éppen annyira félreérti a „másik oldalt”, ahogyan sokan mások. Bizonyára nincsen olyan szerző, aki a nyelv jobbá tételét kizárólag idegen szavak használata által gondolta kivitelezhetőnek. Talán a Kisfaludy által nagyra becsült Verseghyt lehet kiemelni, aki a vármegyei tiszti szótárról írt kritikájában több esetben is a latin, vagyis az idegen szót javasolta az új hivatali szakkifejezés helyett. Olyan személy viszont, aki a németből, franciából vagy más „tökélletesen kimívelt nyelvekből”, azaz modern nyelvekből szívesen vett volna át szavakat a magyar nyelv kizárólagos jobbá tételére, programszerűen, nem igazán volt. Közismert viszont, hogy ezzel Kisfaludyék Kazinczyt vádolták. Kazinczy tudott Kisfaludyék elképzeléséről, s narratívájában így váltak ők az ortológia képviselőivé.

Kazinczy nyelvújításánál meg szokás említeni az esztétikai szempont hangsúlyosságát. Kisfaludy is hasonlóképpen gondolkodik erről. Szerinte a magyar nyelv annyira különbözik a többi nyelvektől, hogy „hangzattya közben az idegenből bele kevert szó úgy esik, mint egy olly hang, mellyre a’ magyar természet, mint mondatik, borsózik, borzad, és akarattya ellen is megrázkodik.”¹⁸ Az idegen szavak magyar kontextusban való használatát tehát nemcsak az érthetőség korlátozza, hanem a szépérzék is ellenzi. A tanulmány „idegen műveltségbe merült Haza- és Nemzettagadókról” ír, és ez a radikális állásfoglalás lehetetlenné teszi nemcsak azt, hogy Kazinczyval vagy sok más literátorral hasonló platformon helyezkedjenek el, hanem azt is, hogy nyelvkérdésben őt haladó szelleműnek lehessen tekinteni. Egyik levelében gróf Czirákyra hivatkozik,¹⁹ akit a nyelvi mozgalom ellenzőjeként ismertet a történész Szekfű Gyula.²⁰ Fontos azonban hangsúlyozni, hogy sem ezek a nézetek, sem az általa meghonosított és használt szavak, se a Tudós Társaság Nyelvtudományi Osztályában végzett munkája alapján nem lehet róla azt állítani, hogy a nyelvújítás ellensége lett volna.²¹

¹⁵ Uo., 549.

¹⁶ HORVÁTH János, *Kisfaludy Sándor*, Kókai Lajos kiadása, Budapest, 1936, 32.

¹⁷ CSETRI Lajos, *A magyar nyelvújítás kora irodalomszemléletének nyelvfilozófiai alapjairól = Irodalom és felvilágosodás, Tanulmányok*, szerk. SZAUDEK József – TARNAI Andor, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974, 229–279.

¹⁸ KISFALUDY, *i. m.*, 551.

¹⁹ OSZK Levelestár, Kisfaludy Sándor levele Horvát Istvánhoz, Sümeg, 1833. jún. 14.

²⁰ SZEKFI Gyula, *Bevezetés*. = Uő., *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*, Magyar Történelmi Társulat, Budapest, 1926, 129–130.

²¹ Édes Gergely munkájáról írt recenziójában nehezen lehetne olyan okot találni, ami miatt nyelvreform-ellenesnek lehetne őt mondani. KISFALUDY Sándor, *Vélemény Édes Gergely útmutatásáról a’ Magyar Poeziszra* = Uő., *Kisfaludy Sándor minden munkái*, VII, kiad. Angyal Dávid, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1892, 445–451.

Nyelvstratégia

Egyik Dessewffy Józsefnek írt 1826-os levelében egész alaposan összefoglalja a nyelvvel kapcsolatos elképzeléseit.²² A nyelvkérdésről az országgyűlési események kapcsán ír Dessewffynek, a magyar nyelv mellett 1812-ben oly lelkesen szónokló országgyűlési követnek.²³ Kisfaludy ebben a levélben fogalmazza meg azt a sokak által hangoztatott nézetet, hogy a „nemzetiséget a nemzeti nyelv teszi”, hogy a magyar föld birtoklása nem teszi magyarrá tulajdonosát, ahogyan a városi élettől sem válik valamilyen nemzet tagjává valaki, még ha magyar településen él is, mert a templomokban idegen nyelven imádkozik, idegen ételt eszik, a szokásbéli különbségek miatt az ország nagyobb hányadát kitevő nemzet tiszteletére az urbanizáció tehát nem vezet. A nyelv nemzetiséget formáló ereje elegendő okot nyújt ahhoz, hogy kényszerítsék az embereket, törvény által arra vegyék rá őket, hogy magyarul megtanuljanak és a nyelvet használják. Ennek radikális lépései:

- (1) a törvények magyarra fordítása;
- (2) a hivatalos nyelvnek az államszervezet minden szintjén magyarrá tétele;
- (3) az egyházi nyelv magyarítása (kivéve a Vatikán felé folyó kommunikációt);
- (4) az országban élő más nemzetiségek magyar nyelven történő kormányzása latin helyett;
- (5) a horvátok hivatali nyelvének latinból magyarra változtatása;
- (6) az oktatás nyelvének magyarítás;
- (7) a latin nyelvoktatás reformja, amely lényegében a latint csak bizonyos közösségek számára oktatná, úgy, mint a franciáknál, angoloknál és németeknél csak azok számára biztosítva kötelező latin oktatást, akik ezt használni akarják szakmájukban, vagy akik ez iránt érdeklődnek;
- (8) utolsó szempontként kiemeli a fenti reformok felmenő rendszerben, lépcsőzetesen történő bevezetését, amely a gördülékenyebb elfogadásukat hivatott biztosítani.

Ezek az elképzelések az 1811–1812-es országgyűlés rendi álláspontjához hasonlítanak, bizonyos területeken túlszárnyalva azt.²⁴ A rendek három éven belül magyarrá kívánták tenni a helytartótanács, a törvényhatóságok levelezését és jegyzőkönyveit. A törvényekkel kapcsolatban viszont megengedőbbek voltak: két nyelven, latinul és magyarul kívánták vezetetni azokat. A vallás nyelvét és az iskola nyelvét viszont Kisfaludyhoz hasonlóan már az 1811–1812-es rendi elképzelés is magyarrá kívánta változtatni. Kisfaludy koncepciójával teljes mértékben találkozunk az 1826. ápr. 17-i felirat tartalma, s ebből arra lehet következtetni, hogy jól tájékozott volt, és az aktuálpolitikai eseményeket alaposan nyomon követte, annál is inkább, mivel levele korábban keletkezett a feliratnál.²⁵

Közelítések a nyelvújításhoz

Nehéz lenne azt állítani, hogy Kisfaludynak ne lett volna tehát véleménye a nyelvújításról, vagy élesen elzárkózott volna tőle. Nem lehet azt sem mondani, hogy csupán új szavaival hagyott maradandó nyomot a magyar nyelvújítás történetében. A reflektálatlanságnak sok okot lehet tulajdonítani – én most mindegyikre nem foglalkoznék –, ezeken kívül áll egy általános tendencia.

A nyelvújítás témája a XIX. és XX. század fordulójának akadémiai mozgalma révén került a köztudatba. Az ekkor induló nyelvészeti és nyelvművelő folyóiratok fogalomrendszerében egy határozottan megragadható nyelvújítás-fogalom lebeg: nyelvújító az a személy, aki

²² Kisfaludy Sándor levele Dessewffy Józsefhez. 1826. márc. 7. Kézirata: MTA KIK, M. Ir. Lev. 4r. 127.

²³ Dessewffy országgyűlési szerepléséről ld. WERTHEIMER Ede, *Az 1811/12-iki magyar országgyűlés*, Franklin-Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest, 1899 (Olcsó Könyvtár). Dessewffy állást foglal Kisfaludy művészetéről, ill. nyelvészleletéről: ld. VADERNA Gábor, *Élet és irodalom – Az irodalom társadalmi használata gróf Dessewffy József életművében*, Ráció Kiadó, Budapest, 2013 (Ligatura 9), 111–158.

²⁴ Erről ld. SZEKFÜ, *i. m.*, *Bevezetés*, 83.; *Iratok*, 313–315.

²⁵ SZEKFÜ, *i. m.*, *Bevezetés*, 121.; *Iratok*, 348–365.

bizonyos szempontoknak megfelelő szavakkal frissítette a magyar nyelvet, hatása kimutatható. Ennek a definíciónak a körében értelmezhető a nyelvújítás szótára is, amely célja szerint minden nyelvújítási szót magában foglal.²⁶ Könnyen belátható, hogy ebben az íróknak, különösen a nagy népszerűségnek örvendő íróknak kiemelt szerep kell jusson – épp ahogy azt Kisfaludy Sándor is hangsúlyozta. Az 1810-től 1830-ig terjedő időszak nyelvújítási szövegeinek áttekintése után viszont bátran el lehet mondani, hogy a szógyűjtés a társadalom igen széles rétegeit érte el.²⁷ Egyáltalán nem volt különleges, valóságtól elrugaszkodott, vagy hősies küzdelem – ahogy azt a nyelvújítókkal kapcsolatban olvasni lehet – az új szavak, idegen szavak gyűjtése. Ez nagyon is a mindennapi rutinhoz kapcsolódó tevékenységnek számított. A korszak nyelvújításhoz kapcsolódó szövegei közül – melyeknek száma 600 körüli – 120 szöveg fókuszál kifejezetten a szókincsre. Ez az adat két okból érdekes: egyrészt amiatt, mert a többi szöveg másra fókuszál – másrészt pedig azért, mert a szám nagysága felébreszti a vágyat arra, hogy a nyelvújítást, ne néhány személy, literátor és politizáló nemes magánügyének tekintsük. A szépírók szerepe nem biztos, hogy olyan mértékű tehát, mint ahogyan azt Kisfaludy várta.

A nyelvújítási irodalom részét képezik szakszótárak és szójegyzetek, tájszógyűjtemények, etimológiai szógyűjtemények, nyelvelmélekekből vagy különböző írásos dokumentumokból kijegyzetelt szólisták és egészen komoly, befejezett vagy félbehagyott nagyszótári kezdeményezések; és vannak közöttük ezekre a gyűjteményekre, ill. a szókincs különböző rétegeinek hiányosságaira, ill. gazdagságára reflektáló tanulmányok.²⁸ Léteznek azonban olyan elmélkedő szövegek is, amelyek más diszciplínák kontextusában, vagy a közélet aktualitásában értelmezik el a nyelvügyet. Annak a kérdésnek az eldöntése, hogy nyelvújító volt-e Kisfaludy Sándor, elméleti döntéseket követel: tisztázni kell, mit tekintünk „nyelvújítási” textusnak és aktusnak, mit nevezünk „nyelvújítási” témának? Nem véletlenül zárkóztak el a nyelvújítás szó használatától a magyar felvilágosodás irodalmának kutatói. Csetri Lajos kerüli a kifejezés használatát Kazinczyval kapcsolatban, hangsúlyozva, hogy tevékenységét inkább lehetne a stílusújítás megnevezéssel jelölni, mint a nyelvújításhoz sorolni.²⁹ Bíró Ferenc szerint Kazinczy nem is él ezzel a szóval: ő a neológia kifejezés mellett teszi le a voksot.³⁰ A nem nyelvészeti szakirodalom elhatárolódása a nyelvújítás szó használatától (mert a nyelvészeti szakirodalom nagyon is élesen a nyelvi változások felől közelíti meg a témát), valamint a szakirodalom által „nyelvújításnak” nevezett szövegek színessége jogosan hívja fel a figyelmet arra, hogy tulajdonképpen milyen széles spektrumon mozog a nyelvújítás működési területe. Nemcsak a nyelv változásának módjai tematizálódnak, hanem stílusújítást kutatnak, a köznyelv kialakulását vizsgálják és természetesen a korszak politikai-jogi eseményei hatására a nemzetiségi kérdés is a körbe vonódik.

A témák gazdagsága abból is adódhat, hogy ebben az időszakban nyelv és irodalom szorosan összefonódott – s amilyen furcsán bagatellül hangzik ez ma, olyan egyértelműen megragadható a magyar nyelv oktatásának gyakorlatában. Ez a tantárgy a második Ratio Educationis után, 1806-tól fogva tekinthető általánosnak a magyarországi közép- és

²⁶ SZILY Kálmán, *A nyelvújítás szótára – A kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével*, I–II, Hornyánszky, Budapest, 1902.

²⁷ A nyelvújítás dokumentumainak online elérhetősége: *A magyar nyelvújítás dokumentumai 1810–1830*, szerk. Debreczeni Attila, vál., kiad. Czifra Mariann, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2015 (DOI: 10.5484/A_magyar_nyelvujitas_dokumentumai) <http://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/> (2016. márc. 3.)

²⁸ Erről bővebben lásd: CZIFRA Mariann, *Szógyűjtemények és szótárkezdemények a nyelvújítás korában*, Széphalom – a Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 2015 (25), 47–54.

²⁹ CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség? Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990 (Irodalomtudomány és kritika).

³⁰ BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pannaháború – Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, Argumentum Kiadó, Budapest, 2010.

felsőoktatási intézményekben. Az ily módon oktatott tárgy tartalmát nehéz volna a mai tantárgyi felosztás felől bemutatni. Ekkor a magyar nyelv oktatása egyrészt idegen nyelvoktatást jelentett nem magyarul beszélő személyek számára, másrészt nyelvművelésként is funkcionált. Mivel az értelmiségi felemelkedés, a társadalmi érvényesülés eszközüvé vált, elsajátítására különös hangsúlyt fordítottak. A nyelv megtanulása ekkor a teljes kultúra befogadását jelentette, nem egyszerű nyelvoktatást. Margócsy István az első magyar irodalomtörténeti kézikönyvet, Pápay Sámuel 1808-as, *A magyar literatura esmérete* című művét hozza példaként arra, hogy a két terület összefonódását érzékeltesse.³¹ A könyv 300 oldalnál is hosszabban nyelvi-nyelvtani kérdésekkel foglalkozik, nyelvtanként indul és csak ezután tér át az irodalomtörténetre. 150 oldalas ismertetésében az irodalom tágabb fogalmát alkalmazva minden írott szöveg említésre kerül és nem csak a szépirodalom. Nem is az arányok most a fontosak, hanem a két téma szoros együtt járása. Egy ilyen bonyolult, összetett jelentéshálót implikáló fogalomrendszerben nem is csoda, ha a nyelvújítás kifejezésnek nemcsak utóbbi tagjára, az újításra (újítás volt-e vagy művelés?; újítás-e vagy újulás?), hanem már a nyelvre is bizonytalan, a maitól eltérő jelentésű tényezőként kell tekintenünk.

Ha a nyelvfogalom a korabeli diskurzusban magában foglalja az „irodalmat” (amely alatt szintén mást kell érteni, mint ma), és ha a nyelv a mai értelemben vett dialektológián, helyesíráson, elméleti nyelvészetben és összehasonlító nyelvtudományon kívül olyan tudományterületeket is jelentési körébe kapcsol, mint a néprajz, öltözködéskultúra, stilisztika, irodalomtörténet, oklevéltan, antropológia, politikai gondolkodás stb., akkor nagyon úgy néz ki, hogy mindezt számításba kell venni a nyelvújításhoz való közelítés során. S ha ezt komolyan vesszük, akkor bizony nem csupán a szótárak és grammatikák, az oly kevés nyelvfilozófiai tanulmányok vagy az annál több helyesírási okfejtések kell, hogy részét képezzék a nyelvújítói tevékenységi körnek, hanem a színházalapítási kezdeményezések, ill. az akadémiai tevékenység is. A nyelv korabeli jelentésének széles kontextusa miatt nem kizárólag olyan szövegek tartoznak a tárgyhoz, amelyek szoros értelemben a nyelvet emelik témául, hanem azok is, amelyek a nyelvkérdéssel együtt rendre felmerültek. Nem kizárólag a nyelvjárásokhoz, idegen nyelvek, a szóújítás módjaira reflektáló irányzatokat kell megkülönböztetni egymástól, amelyeket különben Csetri Lajos elméletileg akkurátusan, nemzetközi iskolák hatásmechanizmusait levezetve véghezvitt,³² hanem a társadalom egészére, a nyelvhasználatra koncentrálna olyan csoportokat elkülöníteni, amelyek a nyelv változtatását különböző tényezők mentén, különböző célrendszerek szerint kívánták, ill. kényszerültek kivitelezni. Ez a szemléletbeli fordulat lehetségessé teheti egyrészt a nyelvújítás rehabilitálását, újból a tudományos köztudatba való emelését, másrészt a tízes évek politikailag eseménytelenebb időszaka rejtett társadalmi folyamatainak felderítését és egy átmenet rajzolását az első nyelvi országgyűlésektől a magyar nyelv hivatalossá tételéig. Ebbe a narratívába szervesen illeszkedik Kisfaludy Sándor nyelvújítói tevékenysége, aki nem csak szóújításaival alkotott maradandót.

³¹ MARGÓCSY István, *Magyar nyelv és/vagy irodalom – Egy egyetemi és középiskolai tantárgy története...*, Budapesti Könyvszemle (BUKSz), 1996/1, 45–52.

³² CSETRI, *A magyar nyelvújítás kora...*, i. m.